

Jeszenszky János Savonarola-kiadásáról (RMK III. 883.) A XVI. századi magyar filozófia történetének kutatása közben találtam rá az Egyetemi Könyvtárban JESZENSZKY Jánosnak (1566—1621) 1596-ban, Wittenbergben megjelent SAVONAROLA-kiadására, amelynek eddig magyarországi példánya nem volt ismeretes; SZABÓ Károly csupán a boroszlói és erlangeni példányt említi; de bizonyára fellelhető sok más külföldi könyvtárban is.

A műnek nem csupán az a könyvtörténeti érdekessége van meg, amely az inkvizíció minden áldozatának joggal kijár, de fontos történeti dokumentum is abban a vitában, amely protestáns és katolikus oldalról a polgári történetesek között SAVONAROLA alakjának és értékelésének kérdésében ma is folyik. JESZENSZKY János, a nagyhírű wittenbergi, majd prágai orvosprofesszor maga is aktív résztvevője a csehországi reformációnak és függetlenségi harcoknak, s a fehérhegyi csata után a megerősödő HABSBURG-önkény hóhérainak kezén ér szörnyű véget. Előszavában mint kortárs tesz hiteles tanúságot arról, hogy a protestánsok SAVONAROLÁT előfutárunknak, reformátornak tartották: JESZENSZKY „Itália Lutherjének, kiváló teológus és filozófus”-nak nevezi (*Epist. Dedicatoria*); másutt kivégzését minden jog és ok ellen valónak mondja, alakját és sorsát SZÓKRATÉSZHEZ hasonlítja (185. l.); ismét másutt KRISZTUS hitvallójának nevezi (557. l.).

Ugyanerről tanúskodik azonban a XVII. századi posszessor is (PERTINGER Kristóf, Mátyás fia), aki Bartholomäus KECKERMANNNAK, a protestáns főiskolák tekintélyű filozófusának SAVONAROLÁRA vonatkozó dicsérő soraital fémjelzi a művet: „Rátérek Savonarolára, a vitán felül álló nagy férfiúra, a kiváló teológusra, kiváló filozófusra, akit életének és tanításának tisztasága miatt 1499-ben a római pápa megégettetett . . . kinek műveiben és már abban a században az égi tudomány újjászületésének (renascentis doctrinae) és az Anti-Krisztus csalásaitól való megtisztulásának legbiztosabb jeleit látom . . . Dicséretes és csodálatraméltó Filozófiai alapvetést írt. Ebben Arisztotelész Organon-jának szabályait oly ügyesen foglalja össze és illusztrálja magyarázatokkal, hogy kívánni sem lehet az Organon-nak ennél tökéletesebb kompendiumát.”

Tartalmi, filozófiatörténeti szempontból is az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel SAVONAROLA e műve, amelyet a reneszánsz újplátonista természetfilozófiájára (PATRIZZI) támaszkodó JESZENSZKY János adott újból ki: jellegzetes állomása annak a folyamatnak, amely a skolasztika kifinomult ARISZTOTELÉSZÉVEL az új, a megtisztított, leegyszerűsített „puritán” ARISZTOTELÉSZT szegezte szembe, mint „novum Organum”-ot. Hasonló átmeneti jelenség RAMUS logikai újító kísérlete is, melynek a magyarországi protestánsok körében különösen nagy hatása volt.

MÁTRAI LÁSZLÓ

A bártfai kalendárium egy ismeretlen kiadása. (XVI. századi korrektúra-példány.) A prágai Nemzeti Múzeum Könyvtára 16A2 jelzeten egy cseh nyelvű egylevelés nyomtatvány-unikumot őriz, amely könyvtáblából került elő, meglehetősen sérült állapotban. A hatásos fametszettel — árvízi jelenet — illusztrált „Neue Zeitung” címe: *Pravdivá a strašlivá, novina o veliké povodní, kteráž se stala v tomto margkrábství moravském, leta 1591, vzláště pak při městech Prostějově a Šumberku.*¹ Nyomdásza Valentin KLÍN, a nyomtatás helye Olmütz.

¹ Magyarul: *Igaz és rettenetes jelentés egy nagy árvízről, amely ebben a morvaországi örgrófságban, különösen pedig Prosnitz és Šumberg városokban történt 1591-ben.* — A nyomtatványra Mirjam BOHATCOVÁ, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Cseh Irodalmi Intézete Filológiai Dokumentációs Kabinetjének vezetője hívta föl a figyelmemet, és egyúttal a nyomtatvány kitűnő fényképét is elküldte számomra. Mindezért itt is hálás köszönetemet fejezem ki. A fénykép megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Régi Könyvgyűjteményében.

Ránk nézve az teszi érdekessé ezt a nyomtatványt, hogy másodlagos fölhasználás folytán nemcsak régi cseh, hanem régi magyar unikum is, amennyiben egy magyar nyomdában próbanyomat, illetve korrektúra céljára használták föl. Egy magyar nyelvű kalendáriumnak összesen 32 lapja található meg rajta. Mégpedig a cseh nyomtatvány benyomtatott, fametszetes oldalán a magyar kalendárium A íve, az üres hátlapon pedig a C ív. Az A ív szövege elég halványan, kisebb eltolódásokkal négyszeres lenyomatban látható, a C ív ellenben tiszta, világos korrektúra-levonat, számos végrehajtott korrektúrával. A kis nyomtatványnak tehát külön érdekessége, hogy benne egy XVI. századi magyar korrektúra maradt fenn.

Az egyes lapoknak az íven való elhelyezéséből az is megállapítható, hogy az ívet nem hajtogatásra szánták, hanem minden ívet négyfelé szándékoztak vágni és quaterniókat csinálni belőlük, hogy minden nyomtatott levél mögé egy-egy üres levelet köthesse-nek, följegyzések céljára.

A magyar nyomtatvány megvizsgálásából kétségtelenül kiderül, hogy a *bártfai kalendárium 1594. évre* szóló, eddig egyetlen példányban sem ismeretes kiadásának két íve (az egész terjedelemnek a fele) van előttünk. Hogy bártfai kalendáriumról van szó, az megállapítható az egyes hónapok táblázatai alatt közölt distichonokból. Ezek a rövid egészségügyi és mezőgazdasági tanácsok szó szerint megegyeznek a bártfai kalendárium eddig ismert 1581-i, 1583-i és 1589-i példányaiban található szövegekkel.² Magából a címlapból csak nagyon kevés vehető ki, mert lenyomata éppen az árvízkepre jutott. Annyi mindenesetre kivehető a *IVDICIVM MAGYAR NYELVEN*-ből, hogy ... *ELVEN* és ugyancsak fölismerhető annak a kis, holdat ábrázoló fametszetnek a képe, amely a bártfai 1589-i kalendárium címlapját díszíti. Impresszum valószínűleg nem volt a címlapon, aminthogy az 1589-i kalendáriumén sem látható, ellentétben az 1581-i és 1583-i kiadásokéval, ahol Bártfa és GUTGESEL Dávid neve megtalálható.³

Hogy ez a mi kalendáriumunk az 1594. év számára készült, az magában a fennmaradt szövegben olvasható a C₁ levél versójának utolsó két sorában: „Ez 1594 Eztendőben az Napban lőt Eclypsinek ereieről.”

Történelmi szempontból is van bizonyos érdekessége ennek a kalendáriumnak. Az 1589-re szóló kalendárium ui. éppen abban az évben, 1588-ban jelent meg, amikor a magyar országgyűlés törvénybe iktatta az új, gregoriánus naptár használatát. Ennek megfelelően a kalendárium első helyen már az új naptárt tartalmazza, és csak másodszorban, vele párhuzamosan tünteti föl a már elavultnak tekintett ó kalendáriumot. Érdekes módon a mi 1594-i kalendáriumunk az 1589-ivel ellentétben ismét az ó kalendárium alapjára helyezkedik, azt közli az első rovatban, és az új a második oszlopba szorul.⁴ Ennek az a magyarázata, hogy a magyar protestánsok 1591-i nagykárolyi zsinatjukon kimondták, hogy visszatérnek a katolikusnak tekintett gregoriánus naptárról a régi naptár használatára.⁵ A GUTGESEL-féle, 1594-re szóló naptár tehát, nyilvánvalóan elsősorban protestáns vásárlóközönségre számítva, tér vissza szintén a régi kalendáriumra.⁶

CSAPODI CSABA

² Hogy az Orsz. Széchényi Könyvtár birtokában levő 1589-i kalendárium bártfai GUTGESEL-nyomtatvány, azt a katalógus SAJÓ Géza meghatározása alapján tünteti fel.

³ Az 1594-i kalendárium bártfai eredetét a betűtípusok is igazolják.

⁴ Érdekes, hogy a mi kalendáriumunk distichonjainak a helyesírása is közelebb van az 1581-i kalendárium helyesírásához, mint az 1589-éhez.

⁵ SZENTPÉTERY Imre: *Chronologia*. Bp. 1923. 38. l.

⁶ Ennek a szokásnak emléke még a XVII. században is megtalálható a magyarországi protestánsok közt. SZENTPÉTERY *i. m.* 39. l.

A Zrínyiász ismeretlen „folytatása”. A szegedi Somogyi Könyvtár 172. jelzésű kötete három nyomtatványt tartalmaz: ezek közül — terjedelem és érték szempontjából egyaránt — az első a legjelentősebb: az *Adriai Tengernek Syrenai* (RMK I.842.). Ennek a 146/A levelén, közvetlenül a *Szigeti Veszedelem* záróstrófája után a következő három, kézzel írt verssor olvasható:

„neis bocsásd túled az il főrinny szolgát
tény néki fejiben menyei koronát.
hogy álgo mind ember az Urat szent fiát.”

Ezek a sorok a XV. ének utolsó strófájának folytatását alkotják, íme azzal együtt,¹ mai átírásban:

„Vitézek Istene! íme az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását;
Vére hullásával nagy bötűket formált,
Illy subscribálással néked adta magát,
Ő vitéz véréért vedd kedvedben fiát.
Ne is bocsásd túled az ily serény szolgát,
Tégy néki fejiben mennyei koronát,
Hogy áldja mind ember az Urat, szent fiát.”

A háromsoros folytatás mind gondolatilag, mind verstanilag (üteme és rímei alapján) nagyszerűen kapcsolódik a *Zrínyiász* utolsó strófájához, és azt nyolc sorra, vagyis két négyesoros versszakká egészíti ki:

„Vitézek Istene! íme az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását;
Vére hullásával nagy bötűket formált,
Illy subscribálással néked adta magát,
Ő vitéz véréért vedd kedvedben fiát;
Ne is bocsásd túled az ily serény szolgát,
Tégy néki fejiben mennyei koronát,
Hogy áldja mind ember az Urat, szent fiát.”

Ki lehetett a költői tehetséggel rendelkező olvasó, akitől a folytatás származik? Szinte pontosan megállapítható. A könyv Tibolddaróceról került Szegedre; 1828 és 1838 között volt plébános Tibolddarócon VESZERLE Gáspár (1794—1870) egri kanonok,² aki a szóban forgó kötetbe két helyen is beírta a nevét: az első tábla belső borítólapjára és a hátsó őrlével B lapjára: „*Domínus Reverendus Casparus Veszerle.*” Ez a bejegyzés és a három verssor ugyanannak a kéznek az írása, tehát a folytatás minden bizonyosan VESZERLETŐL származik. Mellette szól az is, hogy a ZRÍNYI által megkezdett vallásos kifejezésekkel tele képet töretlenül folytatja, szinte továbbfejleszti, ami — a XIX. század elején — egyházi személyre utal.

VESZERLE tulajdonából kerülhetett a könyv „*Joannis Káldij Jurassoris*”-hoz —, akinek neve és tisztsége (*Jurassoris ~ iuratus asesoris ~ jurassoris* = esküdt) az első őrlével A lapján és a 2/B levélen olvasható —, onnan a tibolddaróci Fáy-könyvtárba,³ végül Szegedre. KÁLDY írása más, mint amilyennel a folytatást írták.

¹ ZRÍNYI sorait az alábbi kiadásból idézem: Gróf ZRÍNYI Miklós *Művei*. Kiadja NÉGYESY László. I. köt. Költői művek. Bp. 1914. 333. l.

² SZINNYEI József: *Magyar írók élete és művei*. XIV. köt. 1187. h.

³ Vö. RMK I. köt. 359. l.

NÉGYESY László ZRÍNYI költői művei kritikai kiadásának előkészítése folyamán megvizsgálta az első kiadás (Bécs, 1651) Magyarországon akkor fellelhető összes példányát, *csak a tibolddarócit nem*.⁴ Ezért nem került eddig nyilvánosságra a *Zrínyiásznak* ez a háromsoros „folytatása”, amely ZRÍNYI népszerűségéről és hatásáról tanúskodik.

KOSJÁR MÁRTON

Giambattista Bodoni levele Teleki Sámuelhez. TELEKI Sámuel, a marosvásárhelyi TELEKI-theca megalapítója könyveit több mint fél évszázadon át tartó szorgalmas és szenvedélyes gyűjtő munkával válogatta össze. Könyvtára így lett a kor európai színvonalán álló, valamennyi tudományágat enciklopédikusan magában foglaló gyűjteménnyé, amelyet még az alapító életében, 1802-ben a nyilvánosság számára is megnyitottak.

TELEKI a könyvek beszerzése érdekében széleskörű levelezést folytatott, a hazai és a bécsi könyvkereskedőkön kívül közvetlen kapcsolatban állt hollandiai, franciaországi, angliai és németországi könyvkereskedőkkel, kiadókkal. Miután élete nagyrészt Bécsben töltötte, közelebb élt a nyugat-európai könyvpiachoz, mint bármelyik könyvgyűjtő magyar kortársa. Érdeklődésre tarthat számot a nagy olasz nyomdással, Giambattista BODONIVAL való kapcsolata, amelyre BODONINAK egy most előkerült, eddig ismeretlen levele vet fényt.¹

A levél — BODONI sajátkezű írása — már válasz TELEKI Sámuelnek 1796. december 30-ról kelt levelére, amelyben BODONINÁL megrendelt könyvek után érdeklődik. TELEKI a görög-latin klasszikusok szenvedélyes gyűjtője volt, s mindig igyekezett megszerezni kedvenc szerzőinek csaknem valamennyi, főleg reprezentatív kiállítású és szöveg-hűség tekintetében is legjobb, legpontosabb kiadásait. Így BODONINÁL is elsősorban az ókori klasszikusok legújabb kiadásait kereste. Meglepő az a bibliofil fürgeség, amely a még meg sem jelent könyveket már megrendeli, s a már részben megjelentek folytatását igényli. Nyomdász-kiadó és gyűjtő ilyen közvetlen kapcsolatára elsősorban a XVIII. század, a könyvgyűjtésnek ez a klasszikus korszaka adhatott példát. BODONI is hangsúlyozza levelében, hogy kiadványait csak a „művelt bibliofileknek” szánta. Erre mutat az a nagy műgond, amellyel könyveit készítette, s a rendkívül alacsony, 50—100-as példányszám. Barátja és életrajzírója, Giuseppe de LAMA szerint meglepően éles elmével, dús fantáziával és hatalmas emlékezőtehetséggel volt megáldva, s a humanista irodalom művelői között az egyik első helyet foglalhatta volna el, ha ezzel törődött volna.² BODONI azonban megmaradt elsősorban nyomdásznak, a typographia művészenek, mint ahogy az ugyancsak nagy klasszikus tudással rendelkező TELEKI is megmaradt könyveket gyűjtő magáncmbernek.

BODONI levele Parmában kelt, 1797. január 25-én. A levél szövege a következő:
„Eccellenza

Pel mezzo di S. E. il Sig^r Conte di Valparaiso, Ministro Plenipotenziario di S. M. Cattolica³ a questa Real Corte⁴ mi è pervenuto il viglietto di V. E. segnato il 30 dello

⁴ Idézett ZRÍNYI-kiadás. 364. l.

¹ A levél eredetije a marosvásárhelyi Teleki Tudományos Könyvtár még feldolgozatlan kéziratanyagában található.

² *Vita di G. B. Bodoni*. Parma 1816. Idézi TREVISANI, Piero: *Bodoni*. Epoca, vita, arte. 2. ed. Milano, Hoepli, 1951. 43. l.

³ *Sua Maestà Cattolica* — a spanyol király szokásos címe.

⁴ A parmai hercegség, amelynek ekkor uralkodó hercege a BOURBON-házból származó FERDINÁND volt, aki BODONIT Parmába hívta.